УДК 376-056.5

Валерій Киричук, Олена Прашко,
м. Київ, Україна

ВПЛИВ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ НА РОЗВИТОК ОБДАРОВАНОСТІ

В статье рассматриваются разные виды активности учащихся как источник развития их личности. Жизненная позиция личности определяется как интегральная характеристика, определяются модели и уровни активности. Проанализировано результаты исследования жизненной активности учащихся разных типов образовательных учреждений.

Ключевые слова: *социальная, жизненная активность, жизненная позиция, виды активности, источник активности.*

This article discusses the different types of activity of students as a source of development of their personality. Beliefs person is defined as an integral characteristic, determined by the model and activity levels. Analyzed the results of a study of vital activity of pupils of different types of educational institutions.

Key words: *social, vital activity, position in life, types of activity, the source of activity.*

Життєва активність особистості є головним джерелом її розвитку. У психолого-педагогічній літературі під активністю особистості розуміють здатність людини здійснювати суспільно-значущі перетворення оточуючої дійсності. Ці здатності проявляються у спілкуванні, спільній діяльності та творчості. Активність людини є наслідком прагнення задовольнити певні потреби, що обумовлюють діяльність і забезпечують досягнення соціально-ціннісних цілей цієї діяльності. Соціальна активність особистості визначається науковцями (Н. Осипова) як системна соціальна якість, де виявляється та реалізується рівень її соціальності, тобто, глибина та повнота зв'язків особистості зі соціумом, рівень перетворення особистості на суб'єкта суспільних відносин [6, 7].

Більш загальною, інтегральною характеристикою активності людини є її життєва позиція. Життєва позиція особистості містить орієнтацію у навколишньому середовищі, ціннісні орієнтації, відношення до інших людей; установку і готовність до здійснення певних дій, форми і способи цього здійснення. Учені виділяють два види життєвої позиції, що детально описані нижче.

Активна життєва позиція – це здатність діяти відповідно до власних цінностей, ціннісних орієнтацій, принципів, прагнень та переконань. Виділяють два види активності:

а) нормативна активність, що передбачає здійснення діяльності, яка є обов'язковою для певної особистості (наприклад, коли учень виявляє активність відповідно до вимог освітнього середовища);

б) наднормативна активність, що виявляється під час виконання необов'язкової для людини діяльності, але відповідає ідеалам та цінностям, соціально значущим цілям її діяльності.

Показником пасивної життєвої позиції є байдужість людини до соціальної дійсності, відсутність прагнення брати активну участь у громадському житті, а також надання переваги власним інтересам та переживанням.

Активна життєва позиція є необхідною умовою успішної соціалізації людини.

Спробуємо вникнути в сенс цього визначення. Активність людини і форми її виявлення розвивались поетапно й мають соціально спрямований характер. На нашу думку, кожна людина може вплинути на навколишнє соціальне середовище, оскільки світ не є статичним, він постійно змінюється під впливом людей. Людина, яка має активну життєву позицію, зацікавлена в удосконаленні буття. Вона концентрує увагу не лише на особистих переживаннях, а й на глобальних суспільних проблемах.

У психології існують різні погляди щодо джерел активності особистості. Вперше питання про активність особистості було порушено З. Фрейдом, який є фундатором теорії та практики психоаналізу. За З. Фрейдом, джерелом активності людини є інстинктивні спонукання, які вона має від народження і, які передаються спадково. Це світ інстинктів, біологічних і фізіологічних потягів, неусвідомлюваних імпульсів, природа яких невідома. Засадничим положенням є визнання пріоритету біологічного в людині. Позитивним у цьому вченні можна вважати звернення науковця до царини підсвідомого у психіці людини, що істотно позначається на життєдіяльності. У результаті спроб удосконалення фрейдизму виникли різні види моделей активності у течіях неофрейдизму. Так, К. Хорні вважає, що збудниками активності виступає корінна тривога, Е. Фромм – прагнення любові, А. Адлер – прагнення успіху, влади, досконалості, відчуття переваги над іншими тощо [1].

Неофрейдизм ґрунтується на визнанні важливості середовища та механізмів соціального характеру. Цікавими є ідеї неофрейдистів, які, керуючись основними постулатами З. Фрейда про підсвідоме, рухались у напрямі обмеження сексуальних потягів під час вивчення психіки людини та пошуків нових рушійних сил людської поведінки. У підсвідомому місце нереалізованих сексуальних потягів посідають прагнення до влади внаслідок усвідомлення особистістю неповноцінності (А. Адлер), неможливості досягти гармонії зі соціальною структурою суспільства та зумовленого цим почуття самотності (Е. Фромм) тощо.

У гуманістичній психології модель активності можна виразити формулою: *потреба – активність*. У межах цієї концепції, А. Маслоу вважає вищою потребою прагнення особистості до реалізації життєвого потенціалу, самоактуалізації [5].

Активна життєва позиція притаманна не кожній людині, оскільки передбачає, насамперед, діяльність. Прагнення до перетворення навколишнього середовища вимагає від людини наявності особистісних якостей. Зокрема, це сформовані власні принципи,

світогляд, переконання, моральні норми тощо. Людину, яку не влаштовує існуюча дійсність, не можна назвати особистістю з активною життєвою позицією.

Вплив життєво активної особистості на конструктивні зміни у соціальному середовищі можливий, якщо особистість усвідомлено діє, озброєна теоретичними знаннями щодо реконструкції дійсності, а також має уявлення про те, як виглядає нове та вдосконалене буття. Кожна соціально активна людина діє по-різному: одна спрямовує власні сили на розв'язання глобальних проблем, інша – піклується про добробут власної країни, а третя – прагне допомогти оточуючим його людям.

Необхідно зазначити, що активна життєва позиція повинна гармонійно поєднуватися з розумом, бажанням допомогти іншим і почуттям міри. Інколи людина має ідеали, прагне втілювати їх у реальному житті, але егоцентризм заважає розумінню того, що в інших людей може відрізнятись світогляд. У такому випадку не можна говорити про соціально сприятливе середовище існування оточуючих для розвитку гуманістичного толерантного суспільства. Звідси можна зробити висновок про те, що людина повинна спрямовувати власну діяльність на благо суспільства, а не на задоволення особистих інтересів.

Соціальну позицію людини може бути реалізовано через соціальну роль виконавця або лідера. Важливою здатністю особистості під час реалізації соціальної позиції є саморегуляція. Саморегуляція можлива на певному етапі розвитку самосвідомості з набуттям індивідуального досвіду і пов'язана зі самопізнанням у різних його видах – від простого (само сприймання окремих частин тіла, звуків вимови тощо) до складного (здатності пізнання власних психічних процесів (рефлексія) усвідомлення прагнень та емоцій, застосування шкали оцінок до власних умінь, здатностей, поривань (самооцінка), а також усвідомлення ставлення до себе (самовизначення) та самовдосконалення (самореалізація).

Відповідно до цього, активність у предметній діяльності може відбуватися на трьох рівнях:

а) низькому (імпульсивно-ситуативному);

б) середньому (довільно-вольовому);

в) високому (духовно-креативному).

На *низькому* рівні саморегуляції активність реалізується за принципом автоматизму. Це слідування без перешкод власному потягу, почуттю і породжуваному ним бажанню або прагненню за відсутності вольових зусиль. Це мінлива, імпульсивна активність, що збуджується зовнішніми чинниками (вимога, оцінка, нагорода, страх покарання); активність, що характеризується психічною неврівноваженістю, ситуативністю дій і вчинків; відсутність сформованої власної лінії поведінки, через підвищену навіюваність; нахил керуватися у вчинках емоціями задоволення або зовнішніми збудженнями, нездатністю до вольового зусилля.

На *середньому* – регуляція відбувається на рівні емоційно-вольових процесів, процесів об'єктивації, а також через здатність користуватися індивідуальним рефлексивним

досвідом. Це стала активність, що збуджується внутрішніми раціональними, прагматичними, усвідомленими мотивами (зайняти високий статус в сім'ї, групі, навчальному закладі); Конфлікт між «хочу – необхідно» розв'язується на користь останнього.

Активність *середнього* рівня – це активно-нормативне, репродуктивне ставлення до того чи іншого виду діяльності. Якщо йдеться про предметно-перетворювальну діяльність, то на цьому рівні ми маємо справу зі стабільною, наприклад, технічно-конструктивною діяльністю за зразком, що має репродуктивний характер. На середньому рівні саморегуляція здійснюється на духовно-креативному напрямі «Я-ідеального». Психологічним механізмом тут виступає творча психічна енергія – любов, радість, довіра; почуття власної гідності й самоконтроль. Цей рівень регуляції виступає підґрунтям високого рівня духовно-творчої життєвої активності.

Високий рівень життєвої активності буде характеризуватися сталою активністю, що збуджується внутрішніми мотивами (сталий інтерес до того чи іншого виду діяльності, де активність виступатиме як мета). У такому випадку мотив породжується діяльністю, що є ініціативною, надситуативною, наднормативною, реальною активністю, яка реалізуватиметься у творчій діяльності. Це активне творче ставлення до того чи іншого виду діяльності, результатом якого є вихід людини за межі того, ким вона є.

Якщо йдеться про фізично-оздоровчу активність, то на цьому рівні активність вихованця спрямована на гармонійний розвиток рухливості, гнучкості, швидкості, спритності, витривалості вироблення фізичної сили.

Альтернативою активності є пасивність, що характеризується відсутністю будь-якого інтересу до певного виду діяльності, млявістю, незворушністю, черствістю, байдужістю, безвольністю. За цими зовнішніми проявами можуть знаходитися значні потенційні можливості вихованця. Підґрунтям пасивності часто виступає ранній аутизм, як крайня форма психологічного відчуження, що проявляється у відході дитини від контактів з навколишньою дійсністю та заглибленні у світ власних переживань.

За спрямованістю активність може бути конструктивною та деструктивною.

Конструктивна активність спрямована на позитивну зміну природного, предметного та соціального середовища і власної поведінки, життя за законами краси, добра і справедливості.

Деструктивна активність реалізується в діях, спрямованих на руйнування природного, предметного і соціального середовища, власного фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я.

До другого блоку емпіричних корелянтів належать індикатори певних успадкованих диспозиційних структур: життєвих диспозицій, потреб, потенційних можливостей (іманентних від народження задатків), які взаємодіючи з зовнішнім середовищем, формують життєвий досвід та утворюють внутрішньо особистісні переконання, що характеризують вихованця, як суспільну істоту, забезпечуючи її самоцінність, як індивідуальності.

Аналіз психологічної та педагогічної літератури (З. Карпенко, О. Киричук та ін.) [2, 4], а також наші пілотажні обстеження підлітків у загальноосвітніх та спеціалізова-

них навчальних закладах міста і села, дають змогу виділити дев'ять основних внутрішніх факторів деструктивної активності підлітків:

1) *тривожність* – емоційний стан, що виникає в ситуаціях невизначеності й небезпеки і проявляється в очікуванні несприятливого розвитку подій, емоційній вразливості, несподіваних проявах емоцій, страху спілкування, плаксивості;

2) *імпульсивність* – особливість поведінки, що полягає у схильності діяти за першим спонуканням і часто зумовлює труднощі у спілкуванні з однолітками;

3) *агресивність* – поведінка, що спрямована на заподіяння фізичної чи психологічної шкоди іншим, супроводжується емоційними станами гніву, ворожості, ненависті тощо;

4) *схильність до нечесної поведінки* – поведінка, що передбачає брехню, свідоме твердження підлітком неправди або заперечення того, що відповідає дійсності;

5) *асоціальність* – відсутність вищих соціальних почуттів, що виявляються в ігноруванні етичних норм під час спілкування;

6) *замкненість* – порушення особистісного розвитку, що виявляється у відстороненні від товариства інших людей унаслідок ослаблення емоційного зв'язку з ними;

7) *невпевненість у собі* – переживання людиною власної неспроможності досягти тих чи інших життєвих цілей, упоратись з певним завданням унаслідок неадекватно заниженої самооцінки; особистість, яка має сумніви у власних силах та можливостях;

8) *екстернальність* – схильність людини приписувати відповідальність за результати власної діяльності зовнішнім силам (ровесникам, батькам, випадку);

9) *естетична нечутливість* – якість людини, що виявляється у відсутності емоційного відгуку за сприймання об'єктів, яким притаманна естетична та художня цінність; особистість, яка має слабке відчуття задоволення від естетичних цінностей (мистецтво, художня творчість тощо).

До третього блоку емпіричних корелянтів можна віднести умови і фактори ситуації, в якій діє вихованець. Це переважальна система виховання в освітньому закладі, характер взаємодії вчителів і вихованців, система ціннісних орієнтацій у класному колективі, рівень його інтеграції. Особливе місце серед зовнішніх умов розвитку і саморозвитку займає спілкування в малій соціальній групі, зокрема, офіційний і неофіційний статус у ній вихованця.

Життєва активність може конкретизуватись в окремих видах діяльності: дозвільно-ігровій, фізично-оздоровчій, художньо-образній, предметно-перетворювальній, навчально-пізнавальній, соціально-комунікативній, громадсько-корисній, національно-громадянській, духовно-катарсичній [3].

За результатами дослідження життєвої активності учнів в освітніх закладах різного типу (загальноосвітні заклади міста і села, спеціалізовані заклади), визначено, що найвища життєва активність в учнів спеціалізованих освітніх закладів (гімназії), а найнижча – в учнів загальноосвітніх закладах міста *(див. табл. 1)*.

Таблиця 1

Показники життєвої активності учнів залежно від типу освітнього закладу

Тип освітнього закладу	Кількість учнів	Види активності (у відсотках)				Життєва активність
		ФО	НП	СК	ДК	
Загальноосвітні навчальні заклади (місто)	595	0,65	0,63	0,80	0,71	M ,69:SD,03
Загальноосвітні навчальні заклади (село)	961	0,90	0,94	1,18	1,09	1,02; 11
Спеціалізовані освітні заклади (гімназії)	449	0,98	1,06	1,50	1,88	1,35; 41
Усього	2005	0,84	0,90	1,16	1,22	

Примітка: ФО – фізично-оздоровча активність; НП – навчально-перетворювальна; СК – соціально-комунікативна; ДК – духовно-катарсична.

Аналізуючи результати таблиці 1, можна зробити висновки, що:

показники фізично-оздоровчої активності у відсотках:

– місті – 0, 65;
– селі – 0,90;
– гімназії – 0,98;

показники навчально-перетворювальної активності у:

– місті – 0,63;
– селі – 0,94;
– гімназії – 1,06;

показники соціально-комунікативній активності у:

– місті – 0,80;
– селі – 1,18;
– гімназії – 1,50;

показники духовно-катарсичній активності у:

– місті – 0,71;
– селі – 1,09;
– гімназії – 1,88.

Також бачимо, що в учнів міста активність ФО (0,65) та НП (0,63) нижча ніж СК (0,80) та ДК (0,71). В учнів села також активність ФО (0,90) та НП (0,94) нижча ніж СК (1,18) та ДК (1,09), а у гімназії – активність ФО (0,98) та НП (1,06) значно нижче ніж СК (1,50) та ДК (1,88).

Аналіз вікових особливостей становлення життєвої активності учнів міського навчального закладу показано у таблиці 2. Аналіз показав, що фізично-оздоровча активність учнів у 2–4 класах (0,77) та 5–7 класах (0,73) висока і майже не змінюється, а в 8–10 класах (0,32) падає; навчально-пізнавальна активність, навпаки – стабільна в 2–4 класах (0,72) та 5–7 класах (0,73), а у 8–10 класах (1,42) підвищується; соціально-комунікативна актив-

ність у 2–4 класах (0,89) та 5–7 класах (1,09) є стабільною, у 8–10 класах знижується (0,49); духовно-катарсична активність також у 2–4 класах (0,85) та 5–7 класах (0,83) має високі та стабільні показники, а у 8–10 класах (0,33) знижується (див. табл. 2).

Таблиця 2

Вікові особливості становлення життєвої активності учнів міського навчального закладу

Класи	Кількість учнів	Види життєвої активності (у відсотках)							
		ФО		НП		СК		ДК	
		M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
2–4	188	0,77	0,28	0,72	0,42	0,89	0,51	0,85	0,47
5–7	212	0,73	0,35	0,73	0,36	1,06	0,82	0,83	0,52
8–10	195	0,32	0,16	1,42	0,68	0,49	0,15	0,33	0,12

Аналіз даних у таблиці 3 показав, що фізично-оздоровча активність з 2 по 10 класи знижується (0,97 у 2–4 класах; 0,87 у 5–7 класах; 0,83 у 8–10 класах); навчально-пізнавальна активність також з віком знижується (1,22 – 0,79 – 0,78); соціально-комунікативна активність знижується в середніх класах (0,97) порівняно з 2–4 класом (1,34) і підвищується у 8–10 класах (1,17); духовно-катарсична активність у 2–4 класах (1,38) знижується з віком, у 5–7 класи (0,90) та 8–10 класах (0,91) (див. табл. 3).

Таблиця 3

Вікові особливості становлення життєвої активності учнів сільського навчального закладу

Класи	Кількість учнів	Види життєвої активності (у відсотках)							
		ФО		НП		СК		ДК	
		M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
2-4	225	0,97	0,30	1,22	0,46	1,34	0,59	1,38	0,61
5-7	514	0,87	0,36	0,79	0,17	0,97	0,25	0,90	0,45
8-10	222	0,83	0,38	0,78	0,40	1,17	0,56	0,91	0,62

Аналіз вікових особливостей учнів гімназії показано в таблиці 4. Бачимо, що навчально-пізнавальна активність з віком не змінюється (1,06 у 2–4 класах; 1,06 у 5–7 класах); фізично-оздоровча активність знижується (1,11–0,80) та соціально-комунікативна теж знижується (1,61–1,36); духовно-катарсична активність навпаки підвищується (1,87–2,43) (див. табл. 4).

Таблиця 4

Вікові особливості становлення життєвої активності учнів гімназії

Класи	Кількість учнів	Види життєвої активності (у відсотках)							
		ФО		НП		СК		ДК	
		M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
2–4	325	1,11	0,47	1,06	0,67	1,61	0,76	1,87	0,58
5–7	124	0,80	0,24	1,06	0,30	1,36	0,34	2,43	1,28
8–10	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Таким чином, аналізуючи результати дослідження, можемо зробити висновок, що внутрішні фактори і зовнішні умови впливають на розвиток фізично-оздоровчої, навчально-пізнавальної, соціально-комунікативної та духовно-катарсичної активності вихованців загальноосвітнього навчального закладу. Одним із внутрішніх факторів становлення і розвитку цих видів активності виступають відхилення в особистісному розвитку вихованців, зокрема: тривожність, імпульсивність, агресивність, нечесність, асоціальність, замкнутість, невпевненість, екстернальність, естетична нечутливість.

Таким чином, різні види активності обдарованих учнів реалізуються за умови спеціально організованого навчально-виховного процесу та застосування у загальноосвітніх навчальних закладах технології психолого-педагогічного проектування особистісного розвитку обдарованих учнів.

Використані літературні джерела

1. Алексеева Л. Ф. Проблема активности личности в психологии: дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 [Текст] / Л. Ф. Алексеева. – Томск, 1997. – 301 с.
2. Карпенко З. С. Аксіологічна психологія особистості [Текст] / З. С. Карпенко. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2009. – 512 с.
3. Киричук В. О. Проектування навчально-виховного процесу в комп'ютерному комплексі «Універсал»: навч.-метод. посібн. [Текст] / В. О. Киричук. – К.: Інфосистем, 2010. – 218 с.
4. Киричук О. Основи психології [Текст]: підручн. / О. В. Киричук [та ін.]; за заг. ред.: О. В. Киричук, В. А. Роменець. – 4-те вид., стер. – К.: Либідь, 1999. – 631 с.
5. Маслоу А. Психология бытия: пер. с англ. [Текст] / А. Маслоу. – М.: «Рефл-бук». – 1997.
6. Прашко О. В. Застосування форм комунікативного впливу на розвиток соціально-комунікативної активності учнів в умовах загальноосвітнього навчального закладу: зб. наук. праць [Текст] / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький: ХГПА, 2012. – Вип. 13. – С. 291–297.
7. Соціологія: підручник [Текст] / Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.; за ред. Н. П. Осипової. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.